

JANUSZ GÓRECKI
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

ZAGOSPODAROWANIE GRODZISKA RADZIMSKIEGO JAKO OBIEKTU TURYSTYCZNEGO

Tytułowe zagadnienie łączyć się będzie z postawieniem kilku zasadniczych pytań, a mianowicie: 1. czym jest Ostrów Radzimski oraz 2. w czym należy upatrywać jego wartości. Odpowiedź na te pytania ułatwi nam w sposób zasadniczy przedstawienie strategii turystycznego wykorzystania tego miejsca.

Gród na Ostrowie Radzimskim, to nade wszystko stanowisko archeologiczne posiadające wartości zabytkowe, a zatem stanowisko autentyczne – zachowane in situ. Tym samym jest to stanowisko mające charakter rejestrowy – włączone do spisu stanowisk podlegających szczególnej ochronie prawnej i konserwatorskiej. Miejsce to kumuluje w sobie rozmaite wartości, by wymienić: 1. walory naukowe ważne dla archeologów i historyków, 2. wartości przyrodnicze, 3. niesie tym samym za sobą określone wartości edukacyjne oraz posiada, jak wiele spośród bardziej, a nawet mniej znanych obiektów archeologicznych, wartości marketingowe, bowiem łączy się, jak określił to Mim Bower (1995, 38), ze „sprzedawaniem nostalgii”. Stanowisko to winno być wykorzystane dla dobra publicznego (!). Taka właśnie strategia wykorzystania obiektu zabytkowego mieści się w nowym podejściu do dziedzictwa archeologicznego (Z. Kobyliński 2001).

Stanowiąc część dziedzictwa archeologicznego Ostrów Radzimski mieści się w tej grupie stanowisk wobec których międzynarodowe konwencje oraz Ustawa o Ochronie Dóbr Kultury stosują szczególne rygory.

Czym zatem jest dziedzictwo archeologiczne, jaki jest jego charakter oraz w czym wyraża się jego ochrona?. Zdefiniowanie tych treści uzupełni w znaczący sposób zrozumienie roli Radzimia oraz potencjalnych możliwości tego miejsca na mapie turystycznego zagospodarowania regionu.

Dziedzictwo archeologiczne to pojęcie w polskiej literaturze stosunkowo nowe. Pojawiło się ono dopiero w drugiej połowie lat 90-tych XX w. wraz z tłumaczeniem na język polski międzynarodowych dokumentów normatywnych (Z. Kobyliński 2001,

43). Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) z 1992 r., tzw. konwencja maltańska (z La Valetta), ratyfikowana przez Polskę w 1996 r. (tekst polski: Dz.U Nr 120 z 9 października 1996 r., poz. 564 i 565) definiuje dziedzictwo archeologiczne jako „wszelkie pozostałości, obiekty i jakiegokolwiek inne ślady ludzkości z minionych epok (i) których zachowanie i analiza pomogą prześledzić historię ludzkości i jej stosunek do środowiska naturalnego (i) dla których wykopaliska i odkrycia oraz inne metody badań nad dziejami ludzkości i jej środowiskiem są podstawowym źródłem informacji,, (art. 1, ust. 2). Są to mianowicie „struktury, konstrukcje, zespoły budowlane, eksploatowane tereny, przedmioty, zabytki innego rodzaju, jak też ich otoczenie znajdujące się na ziemi lub pod wodą” (art. 1, ust. 3; por. też Z. Kobyliński (red.) 1998, 121-128). Podobną definicję proponuje Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym z 1989 r. (w art. 1; por. Z. Kobyliński (red.) 1998, 113-120).

W świetle tych uregulowań dziedzictwo archeologiczne ma więc charakter materialny, jest śladem działalności ludzkiej, pochodzi z minionych epok, jest ruchome lub nieruchome, znajduje się w ziemi, pod ziemią lub pod wodą oraz może być poznane dzięki metodom badawczym archeologii. Jako część dziedzictwa kulturowego, zgodnie z ideą zaprezentowaną nieco wcześniej w Karcie Waszyngtońskiej z 1987 r. dziedzictwo winno się włączać we współczesne życie mieszkańców.

Skoro dziedzictwo archeologiczne (a szerzej zaś kulturowe) jest pewnym zasobem nieodnawialnym nie może stanowić własności wyselekcjonowanej grupy ludzi, a myślę tu o profesjonalistach – archeologach, historykach sztuki, konserwatorach, ale stanowić ono musi własność publiczną. Tym samym społeczność posiada prawo do pełnego korzystania z zasobów tego dziedzictwa.

W przypadku istnienia jakiegokolwiek zasobu wynika ważna konieczność oceny jego wartości w kategoriach ekonomicznych i udowodnienia, że nakłady ponoszone przez społeczeństwo na ochronę jego wartości, mogą być w pełni lub w części równoważone poprzez wartość dziedzictwa. Na taki właśnie potencjał dziedzictwa zwraca uwagę wiele dokumentów międzynarodowych m. in. Karta Krakowska uchwalona w 2000 r. na międzynarodowej konferencji „Dziedzictwo kulturowe fundamentem rozwoju cywilizacji” (Z. Kobyliński 1998, 34).

Zachowanie pełnej wartości przeszłego dziedzictwa korespondować musi z jego odpowiednią ochroną. Najważniejsze zasady takiej ochrony w polskiej literaturze przedmiotu zwerbalizował Z. Kobyliński. Sprowadził je do ośmiopunktowego programu obejmującego m. in. takie zasady jak:

- konieczność traktowania dziedzictwa kulturowego jako własności publicznej (pełny dostęp, ale i pełna odpowiedzialność za dziedzictwo),
- zasada *primum non nocere* – potrzeba zachowania dziedzictwa dla przyszłych pokoleń, a więc ograniczenia niszczących zasobów wykorzystania dziedzictwa, niszczących technik badawczych i ingerencji w zabytkową substancję do niezbędnego minimum,
- odejście od koncepcji ochrony wyizolowanych z otoczenia pojedynczych zabytków na rzecz ochrony całych fragmentów historycznego krajobrazu kulturowego,

- konieczność powiązania ochrony dóbr kultury z ochroną środowiska naturalnego w ramach koncepcji zintegrowanej ochrony środowiska człowieka,
- powiązanie ochrony dziedzictwa kulturowego z planowaniem zagospodarowania przestrzennego,
- potrzeba uwzględnienia społecznej percepcji zabytku i związanych z nim niematerialnych wartości kulturowych w planowaniu wszelkich działań dotyczących dziedzictwa kulturowego,
- nacisk na pozaprawne środki ochrony środowiska kulturowego – na edukację i popularyzację prowadzące do włączania się szerokich kręgów społeczeństwa do działań na rzecz konserwacji dziedzictwa kulturowego.

Zarysowane wyżej nowe podejście do dziedzictwa, tj. nie tylko jego ochrona, ale ochrona i mądre wykorzystanie dla dobra publicznego nakładają na nas nowe obowiązki, m. in. oszczędne i mądre zarządzanie w interesie nie tylko współczesnych, ale i przyszłych pokoleń. Na taką nową strategię podejścia do dziedzictwa archeologicznego zwracali uwagę uczestnicy międzynarodowej konferencji „Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie” (wystąpienia opublikowane w pracy: Z. Kobyliński (red.) 1998a) oraz cytowany wcześniej Zbigniew Kobyliński (2001, 39).

Należy podkreślić, że włączenie obiektu grodowego w Radzimi w obieg społeczny wiązać się zatem będzie, co oczywiste, z jego zarządzaniem, stworzeniem dla niego odpowiedniego planu ochrony oraz udostępnieniem i turystycznym zagospodarowaniem w oparciu o wymienione przeze mnie wcześniej wartości tego miejsca.

Zagospodarowanie warciańskiego fortalicjum winno być zgodne z Narodową Strategią Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 (<http://www.mk.gov.pl>), której jednym z wiodących programów jest „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”, a dalej Strategią Rozwoju Turystyki w latach 2001-2006 (<http://www.mgpis.gov.pl>).

Cele jakie realizuje pierwszy z wymienionych programów to m. in.:

- tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksową rewaloryzację zabytków oraz ich adaptację na cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości,
- promocję dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą oraz
- podnoszenie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego. Strategia rozwoju turystyki wyznacza jej z kolei takie cele jak:
- wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego, środowiska cywilizacyjnego i przyrodniczego w edukacji, w szczególności w wychowaniu młodzieży
- aktywizację produktów turystycznych, poprzez turystykę na terenach wiejskich, turystykę rekreacyjną, aktywną i specjalistyczną oraz turystykę kulturową.

Osiągnięcie zakładanych celów programowych zawartych w dokumentach wymaga przeprowadzenia szeregu działań zmierzających do:

- wzrostu nakładów na ochronę zabytków oraz na inwestycje infrastrukturalne i rozwój produktu turystycznego,
- rozszerzenie oferty regionalnej i wzrost jej atrakcyjności poprzez wyeksponowanie dziedzictwa kulturowego i naturalnego,

- zwiększenia aktywności władz różnego szczebla w kształtowaniu i promocji oferty turystycznej.

Podjęmowane aktualnie działania tak ze strony lokalnych władz samorządowych gminy Murowana Goślina oraz dyrekcji Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy zmierzają do włączenia grodu w Radzimię w ramy wymienionej placówki muzealnej. W drugim półroczu 2005 r. uruchomiono, na zasadzie czasowego eksperymentu, Pracownię Archeologiczną Radzim, która, jak mamy nadzieję, wejdzie w najbliższym czasie (już na stałe) w organizacyjną strukturę tej placówki. Obsadę merytoryczną Pracowni stanowi jeden archeolog (Kosma Kosmowski), którego wiodącym nurtem działalności jest problematyka związana z tytułowym grodem.

U podstaw takiego modelu postępowania tkwi przeświadczenie o pilnej potrzebie ochrony grodu (i wyspy) radzimskiej, czego nie są w stanie zapewnić prowadzone tutaj badania wykopaliskowe, bowiem dopiero stały dozór zajmującego się problematyką „ziemi goślińskiej” archeologa-historyka oraz pełna opieka nad pozyskanymi z badań archeologicznych zabytkami możliwa jest ze strony placówki muzealnej dysponującej odpowiednim ku temu zapleczem.

Zamierzeniem MPP na Lednicy jest więc włączenie się w ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego tego miejsca oraz jego udostępnienie i turystyczne zagospodarowanie. Program ochrony grodu radzimskiego wspierać się powinien na kilku fundamentalnych zasadach, mianowicie:

1. Stworzeniu dla zabytku odpowiedniego planu ochrony (ustalającego warunki jego trwania i ekspozycji),
2. Minimalnemu naruszeniu oryginalnej substancji zabytkowej (ograniczeniu ingerencji wykopaliskowej do minimum),
3. Monitorowaniu stanu zabytku (konserwator, muzeum, społeczni opiekunowie)
4. Interweniowaniu w sytuacjach zagrożeń (przeprowadzanie działań naprawczych i interwencji prawno-administracyjnych).

Kluczowym elementem strategii wszelkich działań zapobiegawczych, których podmiotem jest dziedzictwo kulturowe, musi być stworzenie planu jego ochrony (szczegółowe omówienie tych zagadnień – por. ostatnio Z. Kobyliński 2001). Opierając się o standardy stosowane w praktyce służb konserwatorskich, tak rodzimych, jak i obcych, plan ochrony zabytku obejmować winien elementy obejmujące możliwie pełne określenie jego stanu, dalej analizę oraz sformułowanie planu działań wobec obiektu. Zarys takiego planu warto więc ogólnie zwerbalizować.

1. STAN OBIEKTU

- definicja obiektu ochrony
- wiedza o zabytku
- wytyczenie granic stref ochronnych
- dokumentacja zabytku
- opisowa,
- fotograficzna
- pomiarowa
- badania geomorfologiczne

- badania przyrodnicze (wpływ szaty roślinnej na zabytek)
 - badania historyczno-urbanistyczne i krajobrazowe
 - badania socjologiczne (pod kątem społecznego nastawienia do zabytku)
 - badania ekonomiczne (definiujące lokalną sytuację ekonomiczną)
2. ANALIZA
- ustalenie zagrożeń (przyrodniczych i antropogenicznych)
 - ustalenie wartości zabytku (kulturowych, integracyjnych i ekonomicznych, etc.), które należy wyeksponować, wykorzystać oraz objaśnić
 - ustalenie możliwości ekonomicznych realizacji programu
3. PLAN DZIAŁAŃ
- działania prawno- administracyjne
 - wpisanie zabytku do rejestru
 - zmiana formy użytkowania terenu,
 - wywłaszczenie gruntów
 - działania naprawcze i bieżąca konserwacja *in situ*
 - ekspozycja i uczytelnienie
 - interpretacja i objaśnienie
 - rekonstrukcja
 - organizacja dostępu publicznego
 - promocja

Pełna realizacja przedstawionego planu nie zawsze jest możliwa, wiąże się bowiem z określonymi nakładami finansowymi zarówno na etapie diagnozowania stanu zabytku (gdyż badania naukowe nie zawsze są, jak zwykle się obiegowo sądzić, tanie) oraz na etapie działań naprawczych (konserwacji *in situ*, ekspozycji oraz rekonstrukcji i organizacji dostępu publicznego wraz z odpowiednią promocją obiektu).

Wychodząc z założenia, że działalność ludzka ma charakter subiektywnych celów-sensów, celem finalnym dla stanowiska archeologicznego na dawnej wyspie radzimskiej należy uczynić jego udostępnienie. Włączenie analizowanego dziedzictwa archeologicznego w obieg społeczny winno przebiegać dwutorowo:

-od strony naukowej (co aktualnie ma miejsce; por. np. artykuły niniejszej publikacji oraz prowadzone tutaj badania wykopaliskowe)

-poprzez jego zagospodarowanie i ekspozycję adresowaną ku lokalnym społecznościom oraz mieszkańcom aglomeracji poznańskiej i szerzej.

Socjologiczne studia nad percepcją zabytków wskazują, że zabytkowy obiekt musi być:

-użytkowany zgodnie z interesem lokalnej społeczności

-zrozumiały dla niej

-odpowiednio urządzony (G. Praweńska-Skrzypek i K. Pawłowska 1996, 20).

Wymienione względy narzucają dla obiektu zabytkowego określone warunki, których spełnienie jest gwarancją osiągnięcia oczekiwanej atrakcyjności turystycznej (w postaci potencjalnie dużej liczby zwiedzających) oraz odpowiedniego efektu marketingowego. Są to:

- ochrona administracyjno-prawna wraz z zaniechaniem gospodarki rolnej, leśnej oraz z konserwacją in situ obiektu
- organizacja dostępu publicznego poprzez drogi zwiedzania, punkty widokowe, parkingi, miejsca na nieczystości, toalety, kasy etc.
- odpowiednia ekspozycja, tzn. uczytelnienie takich elementów stanowiska, które posiadają największe wartości naukowe i kulturowe
- interpretacja, tj. dostarczenie wiedzy na temat stanowiska, jego kontekstu i funkcji
- rekonstrukcja dziedzictwa archeologicznego – to forma odtworzenia (rysunkowa, materialna lub wirtualna) jego pierwotnego wyglądu oraz
- promocja zabytku, tj. foldery, ogłoszenia prasowe, materiały dla biur turystycznych, oznaczenia drogowe.

Obiekt ten włączyć można w siatkę turystycznych atrakcji regionalnych związanych z historyczną przeszłością Wielkopolski, ściślej z centrum jego dawnej jednostki zarządu terytorialnego (por. A. Wędzki oraz Z. Kurmatowska w niniejszym opracowaniu). Pamiętać jednak należy, że z kolei przyrodnicze walory tego miejsca (J. Kasprzak 2002) narzucają pewne ograniczenia związane z masową turystyką, co przy nieodpowiedniej jej skali naruszać może ekologiczną równowagę tego miejsca.

W konkluzji stwierdzić więc można, iż optymalnym rozwiązaniem był by ruch turystyczny w miarę sterowalny, przynajmniej w odniesieniu do większych grup, które docierać by mogły do radzimskiego fortalicjum z przewodnikiem.

„Sprzedaż” produktu turystycznego jakim jest gród na warciańskiej wyspie oraz jego przyrodniczy kontekst sprzyjać może aktywnej specjalistycznej turystyce kulturowej i przyrodniczej. Ruch turystyczny bazować winien na kilku wyznaczonych i odpowiednio oznakowanych trasach, które przeznaczone mogą być dla pieszych i rowerzystów. W projektowanych planach należy ściśle wyznaczyć miejsca parkingów buforowych dla zmotoryzowanych. Lokalizacja już istniejącego parkingu w Starczanowie spełnia takie oczekiwania. Od tego miejsca postojowego w kierunku grodu duktami leśnymi prowadzić mogą jedna lub, co najwyżej, dwie trasy turystyczne. W miejscu, gdzie odwiedzający dojdą do zasypanej odnogi Warty zaprojektować można punkt widokowy w zasięgu którego znajdzie się panorama dawnej radzimskiej wyspy, zasypana odnoga rzeczna oraz jej obecne koryto. Dalej poprzez istniejącą już kładkę w starorzeczu przejść można na grodowy ostrów. Stąd uzgodnioną z leśnikami drogą przemieszczać się można w stronę podgrodzia oraz właściwego grodu (z widokiem na wały oraz fosę). Na jego kulminacji usytuować można tablicę informacyjną.

Naszkicowana trasa może również spełniać zadanie ścieżki dydaktycznej (z przystankami w oznakowanych miejscach, gdzie omawiane mogą być wybrane zagadnienia tematyczne), w której program włączyć można nie tylko zagadnienia problematyki krajobrazu kulturowego, ale i szaty roślinnej oraz form ich ochrony.

AKTY PRAWNE

BIBLIOGRAFIA

- Bower M.
1995 Marketing nostalgia: exploration of heritage management and its relation to the human consciousness, (w:) *Managing archeology*, M.A. Cooper, A. Firth, Carman, D. Wheatley (red.), 33-39, London-New York.
- Kasprzak J.
2002 Wałory przyrodnicze Radzimia, [w:] *Radzim zapomniany gród na Warcie, Murowana Goślina*, 24-28
- Kobyliński Z.
1998 Czy przeszłość może przynosić zyski, *Archeologia Żywa* 3(8), 34-39.
2001 Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa.
- Kobyliński Z. (red.)
1998 *Międzynarodowe zasady ochrony i konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa.
1998 a *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*, Warszawa.
- Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013: <http://www.mk.gov.pl>
- Praweńska-Skrzypek G., Pawłowska K.
1996 *Krajobraz kulturowy w świadomości społecznej*, [w:] *Krajobraz miejski w warunkach demokracji i wolnego rynku*, A. Böhm (red.), 15-22, Warszawa.
- 2001-2006 *Strategia Rozwoju Turystyki w latach 2001-2006*: <http://www.mgpis.gov.pl>

BEWIRTSCHAFTUNG DES BURGAWALLS IN RADZIM
ALS EINES TOURISTISCHEN OBJEKTS

ZUSAMMENFASSUNG

Die Burg auf Ostrów Radzimski ist eine archäologische Fundstelle mit altertümlichen Werten. Sie ist also eine authentische, *in situ* erhaltene Fundstelle. Dieser Ort kumuliert in sich verschiedene Werte: 1. wissenschaftliche Werte, 2 - natürliche Werte, 3 - erzieherische Werte und 4. Marketingwerte, weil er sich mit dem "Verkauf der Nostalgie" verbindet. Diese Fundstelle soll zum öffentlichen Wohl ausgenutzt werden. Eben solche Strategie der Nutzung eines altertümlichen Objekts entspricht der neuen Einstellung zum archäologischen Erbe.

Das Erhalten des vollen Werts des vergangenen Erbes muss mit dessen entsprechendem Schutz übereinstimmen, u.a. gemäß dem Prinzip *primum non nocere* – das Erbe muss für die nächsten Generationen erhalten bleiben, man soll also die vernichtende Ausnutzung des Erbes, die vernichtenden Untersuchungstechniken, das Eingreifen in die altertümliche Substanz auf das notwendige Minimum beschränken und auf die Konzeption des Schutzes der aus der Umgebung isolierten, einzelnen Funde zugunsten des Schutzes ganzer Fragmente der historischen Kulturlandschaft verzichten.

Die Burg in Radzim ist in den gesellschaftlichen Umlauf aufzunehmen. Man soll also einen Plan ihrer Verwaltung, Schutzes sowie Zurverfügungstellung und touristischen Verwertung auf Basis der aufgeführten Werte dieses Orts zu erarbeiten.

Die Verwertung der Burg an der Warthe muss mit der Nationalstrategie der Kulturentwicklung, deren ein von Leitprogrammen der "Schutz der Altertümer und des Kulturerbes" ist und mit der Strategie der Touristikentwicklung in den Jahren 2001-2006 übereinstimmen.

Die jetzt übernommenen Handlungen sowohl seitens der lokalen Behörden der Gemeinde Murowana Goślina als auch der Leitung des Museums der Ersten Piasten auf Lednica gehen dahin, die Burg in Radzim in die Tätigkeitsrahmen dieser letzten Institution einzuführen. Die Absicht des Museums ist also, sich dem Schutz des Kultur- und Naturerbes dieses Orts anzuschließen sowie ihn zur Verfügung zu stellen und touristisch zu verwerten.

Dieses Objekt soll in das Netz der touristischen, mit der historischen Vergangenheit Großpolens verbundenen Attraktionspunkte eingeordnet werden. Die natürlichen Werte dieser Stelle drängen jedoch gewisse mit der Massentouristik verbundenen Einschränkungen auf, was bei nicht richtiger Skala dieser Touristik das ökologische Gleichgewicht dieses Orts verletzen kann. Die optimale Lösung wäre, wenn der touristische Verkehr ziemlich steuerbar, wenigstens bei größeren Gruppen, welche die Burg mit einem Führer besuchen, ist.

Dieser Verkehr soll auf mehreren bestimmten und entsprechend kennzeichneten Wegen - für die Fußgänger und Radfahrer - basieren. In den projektierten Plänen sind die Stellen für die Pufferparkplätze für die Kraftfahrer zu bestimmen. Die Lage des in Starczanowo schon bestehenden Parkplatzes erfüllt solche Erwartungen. Von dieser Stelle können zur Burg (mit Waldwegen) eine oder zwei touristischen Wege führen. Bei dem verschütteten Arm der Warthe kann ein Aussichtspunkt projektiert werden. Weiter kann man, durch einen schon bestehenden Steg im Altwasser, auf die Burginsel übergehen. Davon kann man auf einem mit den Förstern abgestimmten Weg in Richtung des Suburbiums und der eigentlichen Burg (mit Aussicht auf die Wälle und den Festungsgraben) gehen. Der skizzierte Weg kann auch die Rolle eines didaktischen Wegs spielen.